

Efendi, nr. 3835, vr. 6^b-7^a; *Kānunnāme*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1970, vr. 4^b; Eyyübî Efendi, *Kānunnāme*, İÜ Ktp., TY, nr. 734, vr. 5^ab, 10^a; Lutfî Paşa, *Âsafnâme* (nşr. Mübahat Kütükoğlu, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan içinde), İstanbul 1991, s. 95-97; Neşrî, *Cihannümâ* (Unat), II, 463; Selânikî, *Târih* (İpşirli), I, 56, 113, 307, 374; II, 617, 758; "Tevkî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi", *MTM*, I/3 (1331), s. 509-510, 512, 515, 543; Âli, *Kān-hül'-ahbâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 90^a, 354^a; Ayn Ali, *Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 61-81; Koçî Bey, *Risâle* (Aksüt), tür.yer.; Peçuylu İbrâhîm, *Târih*, I, 40; Hezârîfen, *Telhisü'l'-beyân ft kavânîn-i Âl-i Osmân*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, nr. 220, vr. 16^a, 80^a, 195^a; Teşrifâtî-zâde Mehmed, *Defter-i Teşrifât*, İÜ Ktp., TY, nr. 9810, vr. 50^b, 57^b-58^b, 98^a; Silâhdar, *Târih*, I, 384, 390; Vâsîf, *Târih*, I, 66; *Teşrifât-ı Kadîme*, s. 76-77; *Sefînetü'r-rûsâ*, s. 70, 91, 98-99; Mustafa Nûri Paşa, *Netâicü'l'-vukûât*, İstanbul 1327, I, 58, 118-119; II, 107; III, 78; *Süret-i Defter-i Sancak-ı Arvanîd* (nşr. Halil İnalçık), Ankara 1954, tür.yer.; *Hüdâvendigâr Lîvası Tahrir Defterleri* (nşr. Ö. Lütfî Barkan — Enver Meriçli), Ankara 1988, tür.yer.; d'Ohsson, *Tableau général*, VII, 4-5, 192-194, 211-212; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 89, 215-216, 241-244; a.mlf., *Merkez-Bahriye*, tür.yer.; Barkan, *Kanunlar*, tür.yer.; a.mlf., "1079-1080 (1669-1670) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi ve Ekleri", *İFM*, XVII/1-4 (1960), s. 229-230; a.mlf., "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri", *TTK Belgeler*, IX/13 (1979), s. 308, 352; a.mlf., "Timar", *İA*, XII/1, s. 286-333; a.mlf., "Daftar-i Khākāni", *EI*² (İng.), II, 81-83; Sertoğlu, *Târih Lügati*, s. 81, 326-328; K. Röhbörn, *Untersuchungen zur Osmanischen Verwaltungsgeschicht*, Berlin 1973, s. 36-39, 59-60, 72-75, 80-84; J. Matuz, *Das Kanzleiwesen Sultan Süleymans des Prächtigen*, Wiesbaden 1974, s. 21, 24, 80, 89; A. D. Howard, *The Ottoman Timar System and Its Transformation: 1563-1656* (doktora tezi, 1987), University of Indiana, tür.yer.; a.mlf., "The BBA Ruznamçe Tasnifi: A New Resource for the Study of the Ottoman Timar System", *TSAB*, X/1 (1986), s. 11-18; a.mlf., "The Historical Development of the Ottoman Imperial Registry (Defter-i Hakanî): Mid-fifteenth to Mid-seventeenth Centuries", *Ar. Ott.*, XI (1988), s. 213-230; Ahmed Refik [Altınay], *On İkinci Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı: 1689-1785*, İstanbul 1988, s. 204-205; Eremya Çelebi Kömürçiyân, *XVII. Asırda İstanbul* (trc. H. D. Andreasyan), İstanbul 1988, s. 98, 129-130; Yusuf İhsan Genç, *Osmanlılarda Berâtlar* (yüksek lisans tezi, 1988), İÜ Merkez Ktp., nr. 17.923, tür.yer.; Feridun M. Emece, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri*, İstanbul 1991, s. 143-156; a.mlf., "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul 1991, s. 241-268; Ali Akfildiz, *Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Reform 1836-1876* (doktora tezi, 1992), MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 77; Recep Ahşkalı, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Reisü'l-katâblık Müessesesi* (yüksek lisans tezi, 1992), MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, tür.yer.; Halil İnalçık, "Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muamelât", *Osm.Ar.*, sy. 1 (1980), s. 1-14; M. Tayyib Gökbilgin, "Nişancı", *İA*, IX, 299-302.

ERHAN AFYONCU

DEFTERİ MEHMED EFENDİ

(bk. EBÜLFAZL MEHMED EFENDİ).

DEF'U ŞÜBHETİ'T-TEŞBİH

(دفع شبهة التشبيه)

Hanbelî âlimlerinden
Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin
(ö. 597/1201)
akaide dair eseri.

Kaynaklarda İbnü'l-Cevzî'nin bu eserinden değişik adlarla bahsedilir. Brockelmann onun *Def'ü şübheti't-teşbih ve'r-red' ale'l-Mücessime* adlı bir eseri olduğunu kaydeder (*GAL Suppl.*, I, 918). İbnü'l-Cevzî'nin eserlerini veren bir fihriste bundan *Ref'ü't-teşbih* veya *Def'ü't-teşbih bi-eküffî't-tenzih* adıyla söz edilir (Nâciye Abdullah İbrâhîm, s. 202). Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshada ise (Şehid Ali Paşa, nr. 1561) adı *Ahbab-ür-ş-şifât* olarak yazılmıştır.

On altı bölümden (fasıl) ibaret olan eser Allah'ı tanımanın (mârifetullah) nakil yoluyla vâcib olduğunu, ancak bu konudaki bilginin akıl yoluyla da kazanılabileceğini belirtmekle başlar. İkinci bölümde aklın önemi üzerinde durulur. Üçüncü bölümde âlemin yaratılışlığı (hudûs) ve Allah'ın varlığı konusu ele alınır ve hudûs delilinden hareket edilerek mârifetullah'a ulaşmaya Hz. İbrâhîm'in istidlâli örnek gösterilir. Dördüncü bölümde hudûs ve imkân delilleri incelenir. Beşinci bölümden dokuzuncu bölümün sonuna kadar Ehl-i sünnet'e göre Allah'ın sıfatları anlatılırken Mücessime'nin ilâh telakkisine ve dayandıkları delillere yer verilir. Onuncu bölümde ilim bedîhî, nazârî ve haberî kısımlarıyla ele alınarak âhâd ve mütevâtir haber hakkında bilgi veri-

lir. On birinci bölümde Allah'ı duyu organlarıyla idrak etmeye çalışmanın yanlışlığı anlatılır. On ikinci bölümde Dehrîler ve tabiatçılar ele alınır. On üçüncü bölümde Yahudilik ve Hıristiyanlık incelenir ve tenkit edilir. On dördüncü bölümde taklidin câiz olmadığı belirtilerek Ahmed b. Hanbel, Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî'nin aynı yöndeki görüşleri aktarılır. Delilin önemi, kelâm ilmi hakkında yapılan tenkitler ve bunların sebepleri üzerinde durulur. Hanbelî âlimlerinden Ebû Abdullah Hasan b. Hâmid, İbnü'z-Zâgûnî ve bunları takip edenlerin haberî sıfatlarla ilgili olarak yazdıkları eserlerde Hanbelî mezhebini Müşebbihe ve Mücessime'ye benzettikleri anlatılır. On beşinci bölümde Ahmed b. Hanbel ve onun mezhebine bağlı olan Ebû Dâvûd el-Eşrem, Ebû'l-Hasan et-Termîmî, Ebû Muhammed Rizkullah b. Abdülvehhâb ve Ebû'l-Vefâ b. Akil'in haberî sıfatlar konusundaki görüşleri nakledilerek bu görüşlerin İbn Hâmid ve arkadaşlarının fikirlerinden farklı olduğu, bu sebeple İbn Hâmid'in Hanbelî mezhebinden kabul edilemeyeceği ileri sürülür. Daha sonra da müellifin Müşebbihe ve Mücessime'den saydığı bu âlimlerin delil olarak kullandıkları ve zâhirî mânada kabul ettikleri âyet ve hadisler incelenip aşar ve tâbiînin, ayrıca Ahmed b. Hanbel ile İbn Akil'in bu nasları nasıl anladıkları açıklanır. On altıncı bölümde Allah'a zaman ve mekân nisbet edilebileceği yönündeki görüş ele alınarak bu konudaki delillerin tartışması yapılır ve reddedilir. Kitabın son kısmında teşbih ve teccîmî kabul edenlerin dayandıkları hadisler tahlil edilir. Yed, isba', kef, ayn, veçh, üzün, sadr, kadem (el, parmak, avuç, göz, yüz, kulak, göğüs, ayak) gibi organları; güzellik ve gençlik gibi vasıfları; ön, arka, sağ taraf gibi yönleri; yedinci kat göğün üye-

Def'ü
şübheti't-
teşbih'in
ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Şehid
Ali Paşa,
nr. 1561)

rinde veya âlemin yaratılmasından önce bulutun içinde olmak, nurdan ve nârdan perdeleri bulunmak, evi olmak gibi nitelikleri; oturmak, gitmek, gelmek, inmek, gülmek, hayret etmek, Kur'an okumak, sevmek, kızmak, değişik şekillere bürünmek gibi fiilleri Allah'a nisbet eden altmış hadis teker teker incelenerek bunların bir kısmının mevzû, bir kısmının maktû, bir kısmının da zayıf olduğu, sahih olanların ise zâhirî mânalarının kastedilmediği belirtilir. Bu hadislerden hareketle ileri sürülen teşbih ve tescim görüşleri reddedilirken Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Tirmizî, Beyhakî, Dârekutnî gibi muhaddislerin hadis metinleri ve râvileri hakkındaki açıklamaları ile İbn Akîl'in görüşleri delil gösterilir. Yer yer İbn Huzeyme'nin görüşlerine de temas edilerek bunlar reddedilir.

Küçük boy kırk iki varak hacmindeki *Def'u şubhetü't-teşbih*, zâhirî mânaları itibariyle teşbih ve tescimi andıran nasları toplayıp sahih, mevzû, zayıf olanlarına işaret etmesi ve Müşebbihe ile Mücessime'ye reddiye olması bakımından önemli bir akaid kitabıdır. Eserin yazma nüshaları Süleymaniye (Şehid Ali Paşa, nr. 1561) ve Dârü'l-kütübü'l-Misriyye (Teymüriyye, Akaid Mecmûaları, nr. 225) kütüphanelerinde bulunmaktadır. Kitap ayrıca basılmıştır (Şam 1345).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Cevzî, *Ahbârü's-sıfat*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1561; Muhsin el-Emin, *Keşfü'l-irtiyâb fi etbâ'î Muhammed b. Abdilvehâb*, Dimaşk 1347, s. 486; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 918; Nâciye Abdullah İbrâhim, "İbnü'l-Cevzî «Fihristü Kütübih»", *MMlir.*, XXXI/2 (1980), s. 202.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

DEGÜLİ

(الدغولى)

Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Abdirrahmân b. Sâbûr ed-Degülî (ö. 325/937)

Muhaddis, fakih ve dil âlimi.

Horasan'ın Serahs şehrinde olan Degülî birçok muhaddis yetiştiren tanınmış bir aileye mensuptur. Bu ailenin, ya Degül adlı bir şahsın veya Serahs'ta yapılan "degül" adlı ekmeği imal eden bir fırıncının soyundan geldiği için Degülî nisbesiyle anıldığı sanılmaktadır. Degülî Horasan, Irak ve Hicaz'da birçok âlimden hadis, fıkıh ve dil ilimleri tahsil ede-

rek Horasan âlimlerinin şeyhi unvanını almıştır. Muhammed b. Yahyâ ez-Zühfî, Abdurrahman b. Bısr, Ebû Zür'a er-Râzî, Sa'dân b. Nasr, Müslim b. Haccâc onun hocalarından bazılarıdır. Kendisinden ilim tahsil edenler arasında Ebû Ali en-Nîsâbü'rî, Ebû Hâtim b. Hibbân, İbn Adî, Cevzakî gibi âlimler bulunmaktadır.

İbn Adî Buhara'ya giderken Serahs'a uğrayıp Degülî ile tanışmış ve o çevrede Degülî gibi bir âlim görmediklerini belirtenlere, kendisinin de seyahatleri boyunca böyle birini tanımadığını söylemiştir. İbn Huzeyme de buna benzer bir ifade ile onu takdir etmiştir. Kendisinden rivayet edildiğine göre Degülî dört kitabı yanından hiç ayırmazdı. Bunlar *Kitâbü'l-Müzenî*, *Kitâbü'l-Âyn*, *Târîhu'l-Buhârî* ve *Kelîle ve Dimne*'dir. Torunu Muhammed b. Abdurrahman'ın (ö. 365/976) dedesinin adıyla anılan bir muhaddis olduğu ve Serahs'ta hadis okuttuğu bilinmektedir.

Muhtelif kaynaklarda Degülî'nin çeşitli eserler yazdığı söylenmekte ve bunlardan *el-Müsned*, *el-Âdâb*, *Mu'cemü's-şahâbe* ve *Fezâ'ilü's-şahâbe*'nin adı zikredilmekte ise de bu kitapların günümüze kadar gelip gelmediği bilinmemektedir. Bir Şâfiî fakih olan Degülî'nin fıkıh ve çok iyi bildiği lugat sahalarında kitap yazıp yazmadığı hakkında da bilgi yoktur.

BİBLİYOGRAFYA :

Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 483; Safedî, *el-Vâfi*, III, 226; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 823-824; a.m.f., *A'lamü'n-nübelâ*, XIV, 557-562; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Lecne), s. 344; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 307; *İzâhu'l-meknûn*, II, 482; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 136; Zirikî, *el-A'lam*, Beyrut 1929, VII, 62; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, X, 153.

NURİ TOPALOĞLU

DEHHANİ

(bk. HOCA DEHHANİ).

DEHLEK

(دهلك)

Kızıldeniz'in güneyinde adalar topluluğu.

Eritre sahili açıklarında ve Masavva' (Massava') Limanı hizasında yer alan irili ufaklı 1265 adadan oluşmaktadır. Bu takımadalara adını veren ve en büyükleri olan Dehlek (Dehlek-i Kebîr) adasının yüzölçümü yaklaşık 1350 km²'dir. İklimin

çok sıcak ve kurak olduğu adalar yaşamaya pek elverişli değildir; Dehlek ile diğerlerinin bazılarında mevsime göre değişen birkaç bin civarında bir nüfus göze çarpar. Habeş kökenli Tigre ve Denkalî (çoğulu Denâkıl) halklarıyla Sudanlılar'ın, Somalililer'in ve Yemenli Araplar'ın karışımından meydana gelen bu nüfus Tigre dilini konuşur. Müslüman olan halkın başlıca geçim kaynağı keçi ve deve çobanlığı ile balıkçılık, inci, mercan avcılığı ve deniz ticaretidir.

İslâm coğrafyacıları herhangi bir açıklamaya girmeden Dehlek'in Arapçalaşmış yabancı bir isim olduğunu zikretmekle yetinmişlerdir. Ebû Ubeyd el-Bekrî bu ismi Delhek şeklinde yazarken (*Mu'cem*, II, 555) Yâkût el-Hamevî adaların Dehlek yanında Dehik adıyla da anıldığını söylemektedir (*Mu'cemü'l-büldân*, II, 492). Kaynaklarda, müslümanların Habeşistan ile Mekke devrinde başlayan ilk ilişkileri sırasında Dehlek'e uğrayıp uğramadıkları hakkında bilgi bulunmamakta, Hz. Ömer zamanında hıristiyan Habeşler'e karşı 20 (641) yılında tertip edilen deniz akınları münasebetiyle de adaların adına rastlanmamaktadır. Dehlek'in fethi, Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân döneminde, 83 (702) yılında Habeş korsanlarının Cidde'yi yağmalamaları üzerine başlatılan takip hareketi sonucunda gerçekleşmiştir. Emevîler ve Abbâsiler zamanında Dehlek-i Kebîr adası sürgün yeri olmuş, şair Ahvas el-Ensârî, Medine kadısı Arrâk b. Mâlik ve Abbâsiler'in Horasan valisi Abdülcebbar el-Ezdî'nin oğulları gibi bazı mühim şahsiyetler buraya gönderilmişlerdir. Adada XI. yüzyıldan başlayarak Arap yazısının gelişimi açısından büyük değer taşıyan çeşitli mezar taşları bulunmaktadır.

Dehlek adası, Emevîler ve Abbâsiler döneminde ve daha çok V. (XI.) yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle Kızıldeniz'in en işlek limanlarından Sevâkin'e (Suakin) yakın olması sebebiyle Hindistan ile Mısır arasındaki deniz ticaretinde önemli bir nokta oluşturmuştur. Öte yandan Sudan ve Habeşistan'dan Hindistan, Mısır ve Arabistan yönlerine esir sevkıyatı yapılırken kullanılan liman ve iskeleler arasında Dehlek de yer almaktaydı. Ayrıca balıkçılık yanında inci ve mercan avcılığı da yapıyordu.

III. (IX.) yüzyılda Abbâsî idaresinden çıkan Dehlek, Yemen'in Zebîd şehrinde